

The social contract approach

av Bengt-Åke Wennberg

Från en principal-agent-ansats till en ansats byggd på sociala kontrakt

Det kollektiva handlandet formas inte av någon yttre, uppifrån kommande kraft utan av deltagarnas självständiga interaktioner och relationer till varandra

Professorn i statskunskap Bo Rothstein gav i början av detta år (2021) ut boken "controlling corruption – the Social Contract Approach". I denna redogör han för sina funderingar efter tjugofem års forskning tillsammans med Sören Holmberg vid Göteborgs Universitet.

De har, med hjälp av statistiska metoder, kunnat konstatera att förväntningarna på utfallet av statliga program för att komma till rätta med olika oönskade samhällsfenomen, oberoende av politisk färg, inte har realiserats. Programmen har i stället ofta fått många negativa biverkningar. Exempelvis lagbrott, fusk och korruption. En annan biverkan är en ökande mistro till demokratin, staten och myndigheterna.

Rothstein föreslår att man därför i forskning och analyser bör byta "approach" – det vill närmast sig samhällsproblemets problematik på ett helt annat sätt. I stället för, som man nu gör, använda en principal-agent-modell bör man använda en modell där man ser samverkan – och därmed konsekvenserna av existerande problem – som en konsekvens av sociala kontrakt.

SAMARBETSDYNAMIK AB
Ölsdalen 134, 693 91 Degerfors, telefon 070 590 94 30
Email: bengt-ake.wennberg@samarbetsdynamik.se
<http://www.samarbetsdynamik.se>

Rothstein genomför ett mycket omfattande resonemang för att visa att den i dag använda modellen innehåller inbyggda självmotsägelser. Åtgärder baserade på en sådan modell saknar därför förutsättningar att åstadkomma den samverkan den är avsedd att skapa. Därmed blir åtgärderna inte bara verkningslösa utan med nödvändighet destruktiva både för individ och samhälle. De leder inte till vad som förväntas utan till starkt destruktiva konsekvenser – exempelvis ökad byråkrati och en inhuman människosyn mm. Detta har visats genom omfattande empiriska studier inte bara av Rothstein utan av flera andra forskare.

För Rothstein är det särskilt frustrerande att försöken att få gehör för ovanstående empiriska negativa resultat är, som Rothstein skriver, som att hålla vatten på en gås. Tron på de olika – och ofta flera gånger redan prövade – åtgärdernas goda effekter består. De föreslås om och om igen trots att misslyckandena har demonstrerats i upprepade och även välgjorda utvärderingar. Man verkar vara blind för bristen på samband trots att dessa är väl dokumenterade.

Jag och Monica Hane har inte så som Rothstein ägnat oss åt de stora samhällsfrågorna. Men även i våra sammanhang, på arbetsplatser både i näringsliv och offentlig sektor, har vi kunnat konstatera att de flesta resonemang som förs, och de analyser som görs, inte har förmåga att vare sig leda fram till fungerande åtgärder eller rättvisande beskriva de sociala skeenden som man vill förändra. Vi möter dessutom många praktiker som har samma erfarenheter. Men de förbigås och tystas. Vi har därför tillsammans med forskare och kollegor funderat över hur det kommer sig att denna typ av påpekanden inte får gehör.

Rothstein erbjuder i detta fall en ledtråd. Rothstein skiljer i boken mellan normativa teorier och empirisk forskning. Normativa teorier beskriver hur en stat "borde vara" för att erbjuda medborgarna ett gott samhälle – exempelvis i enlighet med olika demokratiska procedurer, värnande om mänskliga rättigheter och hur för medborgarna viktiga beslut bör fattas. Det anses därvid – enligt principal-agent-modellen – att överheten eller staten både kan och bör ingripa för att åstadkomma att så blir fallet på lägre hierarkiska nivåer. Det anses således enligt modellen att staten – och dess handläggare – har som uppgift och **ansvar** att **konstruera** samhället.

I de nära sammanhangen – som till exempel i arbetsgrupper och verksamheter – gäller samma förhållande. Även här läggs ansvaret på en övergripande "kraft" – en ledning – som kan vara en person eller en abstrakt modell, princip eller teori. Denna skall följas. Det handlar till exempel om att huvudmannen ser till att man vid möten inte kränker varandra. Det handlar också om att ordna för deltagarna konstruktiva mötesstrukturer som exempelvis att deltagarna skall presentera sig för varandra, att deltagarantalet skall begränsas, att det skall tillämpas en talarordning, att var och en skall komma till tals genom att skriva gula postitlappar etc.

De individer som bryter, eller stödjer att någon bryter, mot sådana normer är "fel". De bör av överheten och av andra deltagare talas till rätta, bestraffas och i värsta fall uteslutas ur gemenskapen till dess de har "bättrat sig". De extremt negativa konsekvenser som då kan uppträda illustreras väl i Uppdrag Gransknings reportage om sekten i Knutby. Det blir visserligen inte alltid som i Knutby men det uppstår regelbundet destruktiva och oönskade samspelesvarianter av sådana ingrepp.

En social norm ger således enligt den nu existerande normativa teorin en person en tumregel för hur denne bör bete sig för att samverka med andra. Enligt den tillämpade principal-agent-modellen anses att en rationell individ bör följa tumregeln enbart om den gynnar en själv. Detta innebär en paradox och ett dilemma. Situationen som vi, var och en, då ständigt behöver ta ställning till kan beskrivas som följer:

Våra erfarenheter av hur andra brukar agera skapar en norm som det är viktigt för oss att anpassa oss till för att bli förstådda, inkluderade och delaktiga i gemenskapen. Normer skapar således en förväntan på hur de andra och därmed man själv bör agera. Detta innebär att man som individ i förekommande fall måste undertrycka sina egna spontana reaktioner på vad som är "rätt eller fel" för en själv och det sammanhang i vilket man medverkar. Man blir därmed fånge i den normativa och kollektiva teori som man själv och andra följer.

Om en sådan invänjning till yttre regelsystem etc. pågår under längre tid förlorar individen sin själ, sin integritet och sin autonomi. Hon blir likt en robot som inte har något annat val än att följa det i omvärlden etablerade mönstret. Även om detta mönster förklaras "logiskt" enligt någon etablerad föreställning eller teori så kommer den ofta att sakna koppling till de ställningstaganden individen **själv** behöver göra. De behöver också kopplas till individens **egen** föreställningsvärld.

Om man som individ förväntas följa abstrakta algoritmer fastställda av dataprogram eller liknande riktlinjer och principer fastställda av en principal, ett koncept, en modell eller en religion är kopplingen till "det som känns rätt" inte möjlig. Det hjälper därvid inte att man möter argument inom ramen för den normativa teori som kollektivt tillämpas – i vårt fall principal-agent-modellen. Denna kollektiva och normativa teori riskerar då att omvandlas till en av individen anamnad föreställning om hur mänsklig samverkan uppstår. En sådan föreställning har av Johan Asplund kallats **tankefigur**.

En tankefigur har således enligt Johan Asplund en djupare påverkan på individens föreställningar om världen och hennes egen roll och agerande än "bara" en modell eller ett koncept som man lätt kan anamma och byta mot något annat. Försöken att "logiskt" och genom enkel argumentation bevisa riktigheten av en annan tankefigur låter sig inte göras.

Därför faller de i dag använda empiriska förklaringarna och "bevisen" för principal-agent-modellens destruktiva sida platt till marken – hur välmotiverade alternativa resonemang än

verkar vara. Tankefiguren – i vårt fall principal-agent-modellen – påverkar således på djupet hur man vanemässigt lärt sig att tolka språket som används.

Asplund menar i likhet med andra språkforskare att det är fullt möjligt att personer inom samma språkområde inte förstår varandra trots att de använder samma ord och meningskonstruktioner. Vad den ene säger tolkas då av den andre genom en tankefigur som den förste inte förstår eller i varje fall inte ser som tillämpbar i det aktuella sammanhanget. Man talar förbi varandra.

Det hjälper inte att hänvisa till att frågan kan ses i ett annat perspektiv, beskrivas med andra ord eller behandlas med ett annat "koncept". Man måste då i stället ställa två **empiriska narrativ** (berättelser) som illustrerar de olika konsekvenserna av de två tankefigurerna **jämte varandra** så som illustreras i programmet från Uppdrag Granskning eller av Viktor Klemperer i boken "LTI Lingua Tertii Imperii – Tredje Rikets Språk".

När man ser bägge tolkningarna av verkligheten **samtidigt** kan man, som många av de intervjuade i Knutbysekten i efterhand gjorde, upptäcka att det är som om att komma ur mörkret och in i ljuset och se på det som händer med klarare ögon. Det är sådana alternativa empiriska material – helst självupplevda – som nu måste tas fram och beskrivas i termer av sociala kontrakt snarare än att som nu enbart tolkas i termer av principal-agent-modeller.

Om man enbart använder principal-agent-modellen som tankefigur för valet av åtgärder och för effekter som utvärderas kommer man inte att kunna uppmärksamma alla de bieffekter som kan vara direkt moraliskt förkastliga och långsiktigt destruktiva för de sociala sammanhang vi gemensamt skapar.

Rothsteins grundläggande tanke om betydelsen av att **vi alla** i valet av handlande utgår från konstruktiva sociala kontrakt – och förkastar principal-agent-modellen – behöver därför etableras och tillämpas på bredden. Först då kan vi gemensamt skapa mer önskvärda samverkansformer både i de stora samhällsfrågor vi behöver medverka i och analysera, och i våra mindre möten och sammankomster.

Om detta vet vi för lite. De praktiska detaljerna i en sådan "approach" måste därför preciseras och beskrivas djupare, så att de brett kan tillämpas. Detta är en omfattande uppgift för oss alla. Som i dag inte blir gjord. Därför lever vi i förvirring.

Referenser

Klemperer V (2013): LTI Tredje rikets språk. Borås: Glänta Produktion.

Rothstein B (2003) Sociala fällor och tillitens problem. Kristianstad: SNS Förlag.

Rothstein B (2011) The Quality of Government. Chicago: The University of Chicago Press.

21-11-30

Rothstein B (2015): De samhälleliga institutionernas Kvalitet. Slutrapport från ett forskningsprogram. Malmö: Riksbankens Jubileumsfonds skriftserie nr 4.

Rothstein B (2021): Controlling Corruption. The Social Contract Approach. Croydon: Oxford University Press.

Uppdrag Granskning (2020): Knutby. Sveriges Television. <https://www.svtplay.se/uppdrag-granskning-knutby>.

Wennberg B-Å (2020a): Tankefigurer och deras påverkan. Degerfors: Blogg 2003011.pdf. <https://www.menvart.se/2021/03/24/tankefigurer-och-deras-paverkan/><https://www.menvart.se/2021/03/24/tankefigurer-och-deras-paverkan/>

Wennberg B-Å och Hane M (2020b): Tankefigurer, tankestilar och tankekollektiv. Degerfors: Blogg 2006084. <https://www.menvart.se/2021/03/25/tankefigurer-tankestilar-och-tankekollektiv/>